

LUND UNIVERSITY

Det antropogena landskapets uppgång och fall i Amazonområdet: Arawakkulturens ekologiska aspekter

Eriksen, Love

Published in:
Vetenskapssocieteten i Lund. Årsbok 2012

2012

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Eriksen, L. (2012). Det antropogena landskapets uppgång och fall i Amazonområdet: Arawakkulturens ekologiska aspekter. I P. Lundell (Red.), *Vetenskapssocieteten i Lund. Årsbok 2012* (s. 26-40). (Årsbok). Vetenskapssocieteten i Lund.

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Vetenskaps-societeten i Lund
Årsbok 2012

REDAKTION Patrik Lundell

FORMGIVNING Stilbildarna i Mölle, Frederic Täckström, www.sbmolle.com

TRYCK Elanders/Fälth & Hässler, Mölnlycke 2012

ISBN 978-91-980551-0-8

ISSN 0349-053x

Love Eriksen

Det antropogena landskapets uppgång och fall i Amazonområdet

Arawakkulturens ekologiska aspekter

Introduktion

Mänskliga samhällen har i alla tider utövat inflytande på sin omgivande miljö genom sitt sätt att söka föda, bosätta sig, resa och handla, samt genom att utvinna de resurser hennes samhällsskick kräver. Människan är, i biologisk mening, en generalist: genom socioekonomiska, kulturella och i viss mån genetiska anpassningar har hon koloniserat samtliga naturtyper på jorden. Hon bosätter sig i de torraste öknar, i myllrande regnskogar, på kala bergsplatåer, vid flodslätter, havstränder och på savanner, i bergsmassiv, tempererade lövskogar och i arktiska klimat. Mänskliga samhällen har en osedvanligt hög grad av anpassningsförmåga (i jämförelse med de flesta andra arter) och utöver detta har människan även tillgång till förmågan att omskapa sin omgivande natur för att bättre passa hennes syften. Detta fenomen är inte okänt bland andra arter, i princip bidrar alla livsformer i varierande grad till en omskapning av sin omkringliggande miljö, både bland individuella arter (till exempel bäver, barkborre) och i och med de koevolutionära processer som ständigt pågår mellan olika arter i våra ekosystem. Människan intar heller inte en utpräglad särställning ifråga om skalan på hennes omskapande av naturmiljön: cyanobakteriernas (*Cyanobacteria*) syresättning av jordens atmosfär för cirka 3 miljarder år sedan torde än så länge toppa listan i detta avseende. Ur human- och samhällsvetenskaplig synvinkel är det dock de mänskliga samhällena som står i fokus, och medan de encelliga cyanobakteriernas livscykel, spridningssätt och miljöpåverkan relativt enkelt dechiffrerats av den moderna biologiska forskningen återstår ännu ett stort arbete med att kartlägga de mekanismer mänskliga samhällen genom historien utvecklat för att anpassa naturen till sin fördel. Därav föreliggande studie.

Amazonområdet och dess tidiga förhistoria

I Amazonområdet, jordens största sammanhängande regnskogsområde och hemvist för ett ännu oräknat men tvivelsutan svindlande antal arter, har människan sedan åtminstone 9 000 år tillbaka arbetat med domesticerade grödor för att klara sin försörjning (Piperno & Pearsall 1998:4; Oliver 2008:208). Då människan vid denna tid inledde domesticerandet av Maniok (*Manihot esculenta crantz*) var det starten på en omfattande omdaning av den tropiska miljön som skulle avstanna först vid den demografiska kollaps som den europeiska kolonisationen förde med sig cirka 8 500 år senare. Redan 7 000 BP¹ producerade samhällena längs nedre Amazonfloden och den brasilianska atlantkusten både kökkenmöddingar och keramik, vilket utgör den Nya Världens äldsta exempel på ett försörjningssätt präglat av bofasthet och keramik tillverkning.

Längs mellersta och nedre Amazonfloden visar fyndorterna Dona Stella, Pedra Pintada och Taperinha (fig. 1) initiala tecken på trädgårdsbruk mellan 8 000 och 7 000 BP (Roosevelt et al. 1996; Piperno & Pearsall 1998:4; Petersen et al. 2004), och vid Taperinha finns tecken på en utglesning av regnskogen från 7 000 BP, ett fenomen som dessutom tydligt dokumenterats från fyndorten Lake Geral i samma område vid 5 760 BP (Bush et al. 2000). Dessa tidiga landvinningar inom jordbruks- och keramikteknologi spreds snart genom ett utbytes-system längs Sydamerikas nordöstra kust upp till Orinocoflodens mynning och sedan vidare till resterande delar av lågländerna (de andinska civilisationerna framstår i detta sammanhang som relativt sentida fenomen). Området mellan Orinocofloden och de Guianska² kustslätterna i dagens Guyana, Surinam och Franska Guyana såg sedan en kontinuerlig keramisk utveckling som vid cirka 3 000 BP ledde fram till etablerandet av en mer tekniskt avancerad och stilistiskt utvecklad keramisk produktion i form av keramikstilen *saladero* längs mellersta och nedre Orinocofloden (Roosevelt 1997; Boomert 2000) (fig. 1).

Amazonområdets språkliga sammansättning

Det kan vara på sin plats att introducera en annan central kulturell komponent bland Amazonområdets samhällen, nämligen de språkfamiljer till vilka de tidiga jordbrukarna och keramik tillverkarna i norra Sydamerika bekände sig genom sina respektive tungomål. Generellt sett präglas den språkliga utvecklingen på genetisk nivå i Sydamerika av en slående mångfald ifråga om antalet språkfamiljer och isolatspråk. Språkatlasen *Ethnologue: Languages of the World* (Lewis 2009) listar nära 100 genetiska varianter, inklusive språkfamiljer, språkliga isolater och oklassificerade grupper, att jämföra med Europas språkliga karta som domineras

av endast tre genetiska varianter: språkfamiljerna indo-europeiska och finno-ugriska, samt den språkliga isolaten baskiska.

Den sydamerikanska språksammansättningen är dock långtifrån heterogen: medan vissa språkfamiljer, till exempel tupi med 76 dokumenterade språk och arawak med 59 (fig. 1), framgångsrikt har spridit sig tvärs över kontinenten består många av de mindre språkliga enheterna av ett litet antal talare som av allt att döma näppeligen företagit någon särskilt omfattande geografisk expansion överhuvudtaget. Dessa två kategorier av språkliga genetiska varianter – den ena expansiv, den andra lokal – har uppkommit inom grupper med välutvecklade sociokulturella och ekonomiska relationer till andra grupper, och språkspridningen måste därför förstås som en effekt av användandet av språket som ett verktyg för uttryckandet av gruppens etniska identitet (man talar i detta sammanhang om etnolingvistiska grupper), samt talarnas förmåga att i sociala situationer använda språket som ett verktyg för att knyta kontakter, medla, avvisa, handla och på andra sätt utbyta information (Hornborg & Eriksen 2011). Språket fungerar därmed som majoritetskulturens verktyg för att sprida dess värderingar, medan minoritetsgrupperna använder det som uttrycksmedel för egna lokala identiteter, därmed markerande åtskillnad från majoritetskulturen. På detta sätt kan de populationsmässigt sett mindre grupperna bibehålla och stärka sin etniska identitet och sitt språk, trots, eller snarare tack vare, förekomsten av stora etnolingvistiska grupper i deras absoluta närhet.

Storskalig språkspridning anses allmänt sett vara en effekt av samspelande sociokulturella och ekonomiska faktorer vilka tillfälligtvis givit ett enskilt språk möjlighet att expandera i en ny miljö som ett kommunikationsverktyg medföljande en växande företeelse, till exempel jordbruk (bantuspråk, indoeuropeiska), handel (engelska), militärmakt (mongolspråk), medicin (latin), eller politisk makt (ryska). I Sydamerika finns likaledes många exempel på dessa olika spridningsmekanismer: handel (nhengatu), militärmakt (tupi), medicin (kallawalla) och politisk makt (quechua). Vad gäller spridningen av företeelsen storskalig landskapsomdaning (ett fenomen ofta kopplat lika mycket till försörjning som maktsymbolisering) i det sydamerikanska låglandsområdet tonar en grupp fram som den dominerande faktorn bakom många av de landskapsomvandlingar som dagens arkeologer nu utforskar, nämligen grupper av urfolk tillhörande språkfamiljen arawak.

Arawakkulturens uppkomst och expansion

Arawakspråken expanderade under sen förhistorisk tid (1000 f.Kr.–1500 e.Kr.) över ett enormt geografisk territorium som kom att omfatta området mellan

Amazonflodens mynning och Anderna i öst-västlig riktning och mellan Kuba och norra Argentina i nord-sydlig (Eriksen 2011; Eriksen & Danielsen 2012) (fig. 1). Låt oss påbörja detaljstudien av denna expansion genom att återvända till den materiella kulturens empiri där vi lämnade den, nämligen längs Orinoco-flodens mellersta och nedre delar vid pass 3 000 BP (denna datering motsvarar i stort sett år 1300 f.Kr. enligt vår tideräkning).

Vid denna tid uppstod längs Orinoco-floden de sinsemellan nära besläktade keramikstilarna barrancoid och saladoid, den förra präglad av avancerad plastisk dekoration, den senare av flerfärgade målade mönster. Strax väster om Orinoco, på de periodvis översvämmade savannområdena Llanos i dagens Venezuela och Colombia uppstod vid samma tid ett försörjningssystem präglad av en jordbruks-teknologi baserad på så kallade *raised fields* eller *camellones*, det vill säga upphöjda odlingsbäddar som bland annat bidrog till ökad syresättning av jorden, vilket i sin tur innebar ökad avkastning på den odlade grödan (Spencer & Redmond 1992; Spencer 1998:112; Redmond et al. 1999:113; Gassón 2002:255) (fig. 1). *Raised fields* utgjorde en av de första regelrätta intensifieringarna av jordbruket i de sydamerikanska lågländerna och kan sägas ha utgjort en startpunkt för ett förändrat socioekonomiskt system bland de grupper som anammade den nya teknologin. Längs Orinoco, där förutsättningarna för *raised field*-jordbruk saknades (här fanns ingen periodvis översvämmad savann), intensifierades produktionen istället med hjälp av iblandning av träkol, aska och hushållsavfall i jordbruksmarken. Denna teknologi, först utvecklad kring 900 f.Kr. (Oliver 2008:211), det vill säga i stort sett samtidigt med *raised fields*, kom att spridas över stora delar av Amazonområdet och går idag under namnet *terra preta*, svart jord (Lehmann et al. 2003; Glaser & Woods 2004; Woods et al. 2009).

Intensivjordbruket och keramikstilarna saladoid och barrancoid utgjorde redan från början basen i ett kulturellt paket som med tiden skulle komma att utökas och spridas till stora delar av Amazonområdet tillsammans med arawak-språken. Den första spridningsvågen gick österut, mot kustslätterna i dagens Guyana och Surinam, där saladoid och barrancoid keramik samt *terra preta*-jordbruk dokumenterats strax efter dess uppkomst i Orinocoområdet (Williams 2003:314).³ Vid 800–700 f.Kr. hade den avancerade keramikproduktionen spridit sig till Guyanas högländer (Williams 2003:308; Plew 2005:7, 55) och mellan 500 och 400 f.Kr. nådde den barrancoida keramiken och *terra preta*-jordbruket området längs mellersta Amazonfloden (Petersen et al. 2001:100; Neves & Petersen 2006:290; Rebellato et al. 2009:20). I det senare området skulle *terra preta*-jordbruket nå sin största utbredning med enskilda odlings-system på hundratals hektar kompletterade med ett omfattande fiske samt jakt

på land- och vattenlevande däggdjur och sköldpaddor (Lehmann et al. 2003; Glaser and Woods 2004; Woods et al. 2009). Även uppfödning av sköldpaddor för äggproduktion förekom som en kompletterande proteinresurs, både längs Orinoco och Amazonas (Morey & Morey 1975, citerad i Boomert 2000:427).

År 200 f.Kr. hade den barrancoida keramiken och *terra preta*-odlingen spridit sig till övre Amazonfloden (Lathrap 1970:117; Eden et al. 1984:126) där en mängd arawakspråk längs de mindre bifloderna idag vittnar om denna drygt 2 000 år gamla influens (fig. 1). Den materiella kulturen och det socioekonomiska system som omgärdade den visade på en oerhörd flexibilitet vad gäller förmågan att kunna anpassas till olika naturtyper under systemets expansion: från de avancerade *raised field*-systemen på Llanos till *terra preta*-jordbruket längs Orinoco och mellersta- och övre Amazonfloden anpassades återigen systemet till en ny naturmiljö när ön Marajó (till ytan stor som Schweiz) i Amazonflodens mynning koloniserades under de första århundradena e.Kr. (fig. 1). På Marajó levde vid européernas ankomst ett arawaktalande folk vid namn aruá bland resterna av ett avancerat jordbruks- och bosättningsystem skapat av upphöjda boplatser, jordbrukssystem, kanaler och fiskodlingar i det periodvis översvämmande landskapet (Schaan 2008).

Mellan år 200 och 600 e.Kr. finns tydliga spår av ett regionalt utbytessystem innehållande arawakspråk,⁴ avancerad materiell kultur, intensivjordbruksteknologi och ett välutvecklat sociokulturellt system som gynnade sociala och politiska hierarkier, vilket uppvisar en förbluffande homogenitet över stora delar av Sydamerika och Karibien som under historisk tid befolkats av arawaktalare (Eriksen 2011). *Raised field*-jordbruket var utbrett såväl på Llanos och Marajó som på savannområdet Llanos de Mojos i dagens Bolivia (fig. 1). Där de naturgeografiska förutsättningarna var annorlunda praktiserades *terra preta*-odling kompletterad med lokalt tillgängliga proteinkällor. Från Kuba till Bolivia (ett avstånd på minst 5 000 km, fågelvägen!) användes i stort sett identiska zoomorfa dekorationer på den barrancoida keramiken. Den mest uppenbara indikatorn på utbredningen av de icke-materiella aspekterna av detta regionala utbytessystem är förekomsten av dokumenterade arawakspråk på alla dessa platser under historiskt tid (Hornborg 2005; Eriksen 2011).

Arawakkulturens sammansättning

De nya produktionssystem som utvecklades i norra Sydamerika kring år 1000 f.Kr. möjliggjorde inte bara ökad avkastning inom jordbruket, utan också ett nytt sätt att omdana landskapet. I detta sammanhang tycks användandet av

eld, rök och dess biprodukter aska och träkol spelat en central roll. Vid *terra preta*-odling användes kol och aska som jordförbättringsmedel (Arroyo-Kalin et al. 2009) och vid tillverkan av den barrancoida keramiken användes aska i form av en produkt vid namn *caraipe* (bränd bark från träd av släktet *Licania*) som magringsmedel. Då den barrancoida keramiken vid början av det första årtusendet e.Kr. utvecklas till en flerfärgad målad form vid namn *Amazonian polychrome* behölls den teknologiska aspekten av iblandning av aska som magringsmedel, men keramikens funktion breddades ytterligare: inom *Amazonian polychrome* tillverkades keramikvård avsedda för sekundära begravningar, det vill säga förvaringen av de kremerade förfädernas aska (Eriksen 2011:247). Denna tradition tyder inte bara på en utbredd föreställning om betydelsen av eld och aska i religiösa ceremonier, utan också på vikten av att bevara goda relationer till förfäderna – ett fenomen som står i stark kontrast till många nutida icke-arawaktalande amazonurfolk hos vilka gärningar i det nuvarande livet, snarare än ett ärofyllt förflutet, är socialt premierade. De starka banden till förfäderna och vikten av släktskap som bas för politisk makt är väldokumenterade från arawaksamhällen runt om Amazonområdet (Santos-Granero 2002).⁵

Just förbränningsprocessen var central även inom andra områden av arawak-kulturen. Vid religiösa ceremonier dokumenterade från nutida arawaksamhällen i nordvästra och sydvästra Amazonområdet, samt längs övre Xinguflo den (fig. 1) är tobaksrök ett centralt inslag och vid medicinsk behandling använder sig arawakschamanerna påfallande ofta av tobaksrök som blåses över patientens kropp för att på så vis oskadliggöra dennes besvär (Hill 2009:249, 259; Hill & Chaumeil 2011). Via de historiska och moderna etnografiska uppgifterna finner vi i detta sammanhang även en mycket påtaglig och intressant koppling mellan å ena sidan schamanistiskt blåsande och å andra sidan de heliga blåsinstrument som används i religiösa ceremonier. Bland de nutida arawaktalande grupperna i nordvästra Amazonområdet och längs övre Xinguflo den, samt i området däremellan (bland annat hos de arawaktalande apuriná längs övre Purúsfloden) spelar rituella blåsinstrument en central roll vid årligen återkommande ceremonier samt vid initiationsriter. Instrumenten i sig och deras funktion har även en mycket påtaglig koppling till landskap och eld som är väl värd att utforska närmare. Enligt legenderna hos arawakfolken i nordvästra Amazonområdet skapades jorden och allting därpå ur resterna av den mytologiska varelsen Kúwais kropp sedan han förintats i en enorm eldsvåda. Ur Kúwais aska växte dessutom ett träd varifrån de första människorna hämtade råmaterialet till de heliga flöjter vilka alltsedan dess använts vid arawakfolkens rituella ceremonier (Wright 2011). Dessa heliga flöjter är

ett välkänt fenomen bland arawaktalare över stora delar av Sydamerika och deras funktion griper in i såväl sociala och politiska hierarkier som i relationen till landskapet.

Vid kvinnliga initiationsriter hos de arawaktalande wakuénai i nordvästra Amazonområdet används de heliga flöjterna i samband med upp till sex timmar långa sessioner av mässande där en enorm serie av platsnamn längs med floderna i stora delar av norra Sydamerika uppräknas (Hill 1996:153f; 2002:235f; 2009:250). Dessa platsnamn representerar noder i ett utbytessystem en gång dominerat av arawaktalande grupper, men de är också en del av ett geografiskt nätverk med starka mytologiska undertoner. Detta nätverk, vilket går under namnet kúwairutterna, utgör både ett handelsnätverk som varit föremål för fysiska resor under århundraden, men också en samling mytologiska platser dit arawakschamanerna beger sig under sina transcendentala resor vid seanser. Instrumenten, det geografiska nätverket och förfäderna bildar alltså en kompakt treenighet där de olika komponenterna svårligen kan separeras från varandra, utan där de gemensamt bidrar till att stärka arawaktalarnas identitet och ställning bland de olika grupperna av urfolk i området.

En ständig dubbeltidighet existerar inom de olika komponenterna av arawakkulturen: kúwairutterna är å ena sidan ett handelsnätverk där transporter och utbyte av materiella resurser pågått sedan århundraden, å andra sidan en samling mytologiska rutter där schamaner förflyttar sig under utomkroppsliga upplevelser. Schamanerna själva är å ena sidan kända som ”blåsare” på grund av deras påstådda förmåga att bota människors åkommor genom att blåsa tobaksrök över patienter, å andra sidan ägnar de sig åt en annan typ av blåsning vid framförandet av det rituella flöjtspelet under ceremonierna. Slutligen fungerar eld, rök, aska och träkol dels som landskapsomdanande element med fundamental effekt på den fysiska miljön, men också som rituella funktioner vilka ständigt omdanar det sociokulturella och religiösa landskapet såväl som de enskilda människorna som befolkar det.

Arawaktalarnas förhållande till landskapet präglas av en nära relation där naturen domesticerats genom fysiska och religiösa processer (jämför Erickson 2006:235). Den fysiska domesticeringen skedde genom en rad landskapsomvandlande processer såsom utglesning av skogar, anläggandet av *raised fields*, *terras pretas*, kanaler för transport och bevattning, samt vägar. Den religiösa domesticeringen (vilken var nära kopplad till den fysiska, till exempel i form av de dubbeltidiga kúwairutterna) var inriktad på att genom ceremoniella processer skapa relationer till det omgivande landskapet, bland annat genom extensiva system för platsnamn baserade på historiska och mytologiska händelser, ett

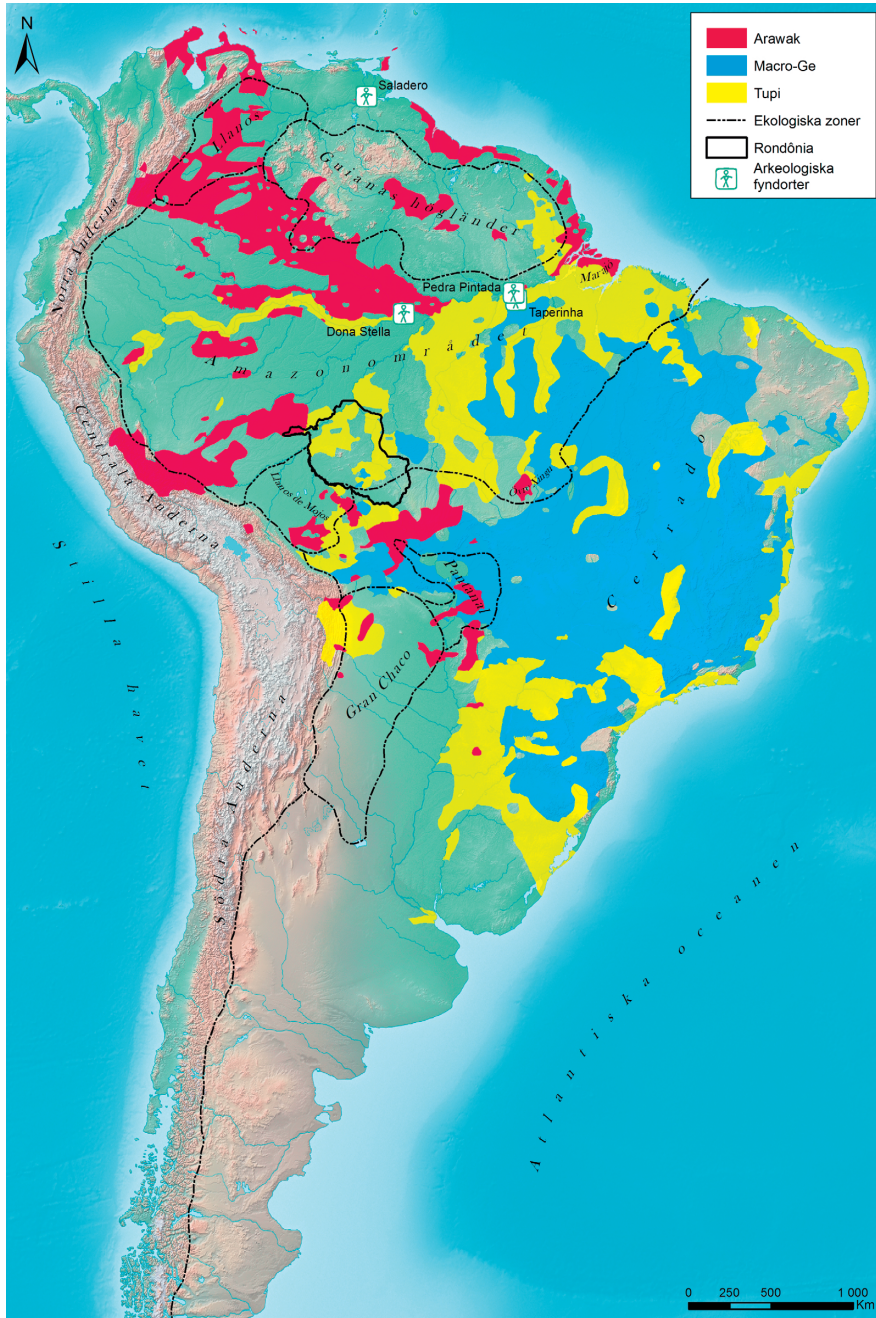
väldokumenterat fenomen i såväl nordvästra som sydvästra Amazonområdet (Santos-Granero 1998; Hill 2011).

Liksom hos många andra icke-moderna kulturer saknas hos de arawaktalande grupperna en klar åtskillnad mellan de religiösa och fysiska aspekterna av landskapet, vilka istället ingår i en sammanhållen enhet av meningsskapande natur, ständigt närvarande i människornas tillvaro. Domesticeringen av landskapet var inte bara meningsskapande för arawaktalarna själva, utan ingick även som en central komponent i ett större socioreligiöst och ekonomiskt utbytessystem som mellan 1 000 f.Kr. och 1 000 e.Kr. kom att utöva ett mycket starkt inflytande på andra grupper av urfolk i norra Sydamerika. Tillsammans med en högproduktiv jordbruksteknologi, ett effektivt utbytessystem och ett avancerat sociokulturellt och religiöst koncept baserat på sociala hierarkier och förfädersdyrkan som basen för politisk makt kom arawakspråken (vilka utgjorde centrala delar i samtliga tre fenomen) att spridas över ett enormt geografiskt område. Mångfalden och styrkan i den kulturella expansionen kom att medföra att många grupper antog hela eller delar av arawakkulturen, vilket den extensiva utbredningen av arawakspråk och domesticerade landskap i norra Sydamerika vid européernas ankomst vittnar om.

Arawakkulturen kom även att utöva ett ansenligt inflytande i den andinska regionen, vilket inte minst förekomsten av en mängd låglandsprodukter ditförda via arawakkontrollerade handelsrutter längs Andernas östsida,⁶ samt arawakinflytandet i det högländska statusspråket puquina – vilket vid den europeiska kolonisationen talades i Inkarikets högre sociala hierarkier – vittnar om (Torero 2002; Dudley 2009:146). Längs Andernas östsida talas än idag en mängd arawakspråk och avancerade system för rituell domesticering av landskapet har dokumenterats bland annat hos de arawaktalande yaneshas' (Santos-Granero 1998) vilket visar på systemets otroliga förmåga att behålla sin relevans för människor genom århundraden (fig. 1).

Arawakkulturens fragmentisering

Vid pass 800 e.Kr. hade arawakspråken och det kulturkomplex med vilket de var odelbart förknippade nått sin största geografiska utbredning. Arawakspråk talades vid denna tid i ett sammanhängande system från Stora Antillerna till Argentina och från Atlanten till Andernas östsida. De arawaktalande grupperna hade vid denna tid hunnit bygga upp ett omfattande system av intensivjordbruksteknologi som utgjorde ett ansenligt värde i det amazonska landskapet.⁷ Vid sidan av arawaktalarna hade under de första århundradena e.Kr. en annan

Figur 1. Utbredningen av språkfamiljer vid 1500 e.Kr., arkeologiska fyndorter och geografiska regioner benämnda i texten.

språkfamilj börjat expandera i södra Amazonområdet, närmare bestämt i dagens brasilianska delstat Rondônia (fig. 1). Familjen tupi hade fram till dess förblivit en mycket geografiskt begränsad enhet, trots en tidig intern uppsplittring i flera olika grenar. Vid 300–500 e.Kr. påbörjade en av grenarna, tupi-guarani, en kraftig geografisk expansion som skulle komma att följas av en mindre expansion av de tre grenarna munduruku, mawe-satere och yuruna. De resterande sex dokumenterade grenarna är till dags dato fortfarande lokaliserade i Rondônia (Eriksen & Galucio 2012).

Tupispråkens expansion genomfördes på ett helt annat sätt än arawakspråkens. Medan arawakspråken ingick i ett komplext utbytessystem med starka ceremoniella undertoner som långsamt bidrog till ökad användning och geografisk spridning av språkfamiljen var tupispråken en del av en expansiv krigarkultur. Bland arawakgrupperna prioriterades släktskap och tradition som basen för politisk makt, medan det hos tupigrupperna var insatserna på slagfältet som danade samhällets sociala hierarkier (Eriksen & Galucio 2012). De tupi-guarani-talande grupperna utvecklade snabbt en förmåga att effektivt absorbera kulturella och teknologiska element från omgivande grupper för att på så vis stärka den egna gruppens sociala status, försvarsförmåga och jordbruksproduktion. Det var därför oundvikligt att när tupispråken vid 700–800 e.Kr. nått Amazonflodens södra strand och kommit i kontakt med områdets arawaktalare en utdragen konflikt tog sin början. Initialt absorberade de tupi-guarani-talande grupperna den polykroma keramik som sedan några århundraden tillbaks tillverkades av områdets arawaktalare (Eriksen 2011; Eriksen & Galucio 2012). Ganska snart utbröt militära konflikter, vilka är synliga i det arkeologiska materialet i form av brända byar, utplånade palissader och en förändrad arkitektur i form av linjära istället för som tidigare cirkulära bosättningar längs Amazonfloden (Rebellato et al. 2009:22, 29). De militära konflikterna mellan arawak- och tupitalare längs Amazonfloden ledde sedermera till att tupigrupperna omkring 1 200 e.Kr. hade besatt stora delar av floden ända upp till dess källflöden i östra Peru (fig. 1).

I tillägg till detta hade tupi-guarani-språken expanderat längs Atlantkusten och trängt tillbaka dess ursprungliga invånare, macro-ge-talarna, till de brasilianska högländerna och de tre andra expansiva tupigrenarna, munduruku, mawe-satere och yuruna, hade besatt stora områden söder om Amazonfloden (fig. 1). Sammantaget bidrog denna utveckling till att arawakspråk i flera delar av Amazonområdet i stort sett ersattes med tupispråk, samt att det utbytessystem som tidigare förenat arawaktalande grupper över stora avstånd bröt samman och omformades till mindre lokala och regionala handelsnätverk. Intensiteten i

landskapsomdaningen minskade också markant i och med det arawakkontrollerade utbytessystems sammanbrott.

Det skulle dröja nära tusen år innan den intensitet i landskapsomvandlingen som Amazonområdet upplevde under arawakkulturens expansion mellan 1 000 f.Kr. och 1 000 e.Kr. återigen skulle uppträda. Mellan 1 000 och 1 500 e.Kr. präglades regionen av konflikter och de viktigaste socioekonomiska framstegen gjordes i det andinska området. I och med den europeiska kolonisationen och den demografiska kollaps som följde därpå reverserades landskapsomvandlingen och tidigare hävdade marker blev föremål för igenväxning. Det är framförallt detta hävdupphörande som är upphov till 1900-talets bild av Amazonområdet som en orörd vildmark sparsamt befolkad med små, mobila grupper av urfolk.

Slutsats

Den genomgång av det arkeologiska och lingvistiska material som föreliggande artikel presenterar ger en ny bild av den inhemska landskapsomvandlingen av Amazonområdet och av de centrala mekanismer som varit mest betydelsefulla för dess genomförande. Det kulturkomplex som omgav språkfamiljen arawak under dess expansion bär ansvaret för stora delar av det domesticerade landskap som det sydamerikanska låglandsområdet i mångt och mycket präglades av under sen förhistorisk tid. Sedan arawakkulturens fragmentisering omkring 1 000 e.Kr. har den mänskliga hävdpåverkan i Amazonområdet ständigt minskat, fram tills det att dagens extraktionsekonomiska processer återigen har vänt utvecklingen. Det är författarens förhoppning att framtida studier kommer att bidra till en än mer detaljerad förståelse av Amazonrådets antropogena landskapsomvandling, samt av de sociokulturella mekanismer som är en oskiljaktig del av dess initiering och genomförande.

Noter

- 1 ”By Present”, det vill säga antal år innan 1950 e.Kr. enligt den internationella standarden för angivelse av ¹⁴C-dateringar.
- 2 Denna term används som samlingsnamn för det höglands- och kustområde i norra Sydamerika som omfattar delar av Venezuela, Guyana, Surinam, Franska Guyana och Brasilien (fig. 1).
- 3 Under det första milleniet e.Kr. skulle intensivjordbruket på de periodvis översvämmade kustslätterna även utvecklas till storskaliga system av *raised fields* (Rostain & Versteeg 2004:234; Rostain 2008:284; Versteeg 2008:307). I detta område placerades även bosättningarna på konstgjorda holmar i landskapet och vägbankar som förband bosättningar och odlingsystem konstruerades (ibid.).

- 4 En tvärvetenskaplig undersökning av lingvistiskt och arkeologiskt material associerat med arawaktalare (Carling et al. 2012) visar bland annat att lexikala likheter mellan arawakspråk i olika delar av Amazonområdet härstammar från detta regionala utbytessystem.
- 5 Ytterligare en variant på kombinationen förfäder/aska kan hämtas från de arawaktalande guayupe and sae i nordvästra Amazonområdet, vilka under historisk tid kremerade sina avlidna och drack deras aska blandad med öl (Kirchhoff 1948:387f).
- 6 Längs dessa handelsleder transporterade en sociokulturell grupp med ett eget språk, kallawalla, låglandsprodukter med farmaceutiska och hallucinogena egenskaper till de andinska kulturerna. Kallawalla är ett blandspråk baserat på arawakdialekter och quechua (Gordon 2005).
- 7 För en utförlig diskussion av relationen mellan de arawakskapade markbundna kapitalen och områdets socioekonomiska och kulturella utveckling, se Hornborg et al. 2012.

Referenser

- Arroyo-Kalin, M., E.G. Neves & W.I. Woods. 2009. Anthropogenic Dark Earths of the Central Amazon Region: Remarks on Their Evolution and Polygenetic Composition. I: *Amazonian Dark Earths: Wim Sombroek's Vision*. W.I. Woods, W.G. Teixeira, J. Lehmann, C. Steiner, A. WinklerPrins & L. Rebellato, red. New York: Springer, s. 99–125.
- Boomert, A. 2000. *Trinidad, Tobago and the Lower Orinoco Interaction Sphere: An archaeological/ethnohistorical study*. Ph.D. dissertation, Leiden: University of Leiden.
- Bush, M.B., M.C. Miller, P.E.D. Oliveira & P.A. Colinvaux. 2000. Two histories of environmental change and human disturbance in eastern lowland Amazonia. *The Holocene* 10(5), s. 543–553.
- Carling G., L. Eriksen, A. Holmer & van de Weijer, J. Implementing the matrix model: The method of contrasting linguistic and archaeological data by means of GIS and cluster analysis of the Arawakan language family. I: *Comparing Approaches to Measuring Linguistic Differences*. Saxena, A. & L. Borin, red. Berlin/New York: Mouton de Gruyter. (Under utgivning.)
- Dudley, M. 2009. Intermediation, Ethnogenesis and Landscape Transformation at the Intersection of the Andes and the Amazon: The Historical Ecology of the Lecos of Apolo, Bolivia. I: *Mobility and Migration in Indigenous Amazonia: Contemporary Ethnoecological Perspectives*. M.N. Alexiades, red. Oxford/New York: Berghahn Books, s. 141–166.
- Eden, M.J., E. Bray, L. Herrera & C. McEwan. 1984. Terra Preta Soils and Their Archaeological Context in the Caqueta Basin of Southeast Colombia. *American Antiquity* 49(1), s. 125–140.
- Erickson, C.L. 2006. The domesticated landscapes of the Bolivian Amazon. I: *Time and complexity in historical ecology: Studies in the Neotropical lowlands*. W. Balée & C.L. Erickson, red. New York: Columbia University Press, s. 235–278.
- Eriksen, L. 2011. *Nature and Culture in Prehistoric Amazonia: Using G.I.S. to reconstruct ancient ethnogenetic processes from archaeology, linguistics, geography, and ethnohistory*. PhD-thesis. Lund: Human Ecology Division, Lund University.
- Eriksen, L., & S. Danielsen. 2012. The Arawakan Matrix. I: *The Native Languages of South America: Origins, Development, Typology*. L. O'Connor & P. Muysken, red. (Under utgivning.)
- Eriksen, L., & A.V. Galucio. 2012. The Tupian Expansion. I: *The Native Languages of South America: Origins, Development, Typology*. L. O'Connor & P. Muysken, red. (Under utgivning.)
- Gassón, R.A. 2002. Orinoquia: The Archaeology of the Orinoco River Basin. *Journal of World Prehistory* 16(3), s. 237–311.

- Glaser, B., & W.I. Woods, red. 2004. *Amazonian dark earths: Explorations in space and time*. Berlin: Springer.
- Gordon, R.G., red. 2005. *Ethnologue: Languages of the World, Fifteenth edition*. Dallas: SIL International. Online-version tillgänglig på: <http://www.ethnologue.com/>.
- Hill, J.D. 1996. Ethnogenesis in the northwest Amazon: An emerging regional picture. I: *History, power, and identity: Ethnogenesis in the Americas, 1492–1992*. J.D. Hill, red. Iowa City: University of Iowa Press, s. 142–160.
- Hill, J.D. 2002. Shamanism, colonialism, and the wild woman: Fertility cultism and historical dynamics in the upper Rio Negro region. I: *Comparative Arawakan histories: Rethinking language family and culture area in Amazonia*. J.D. Hill & F. Santos-Granero, red. Urbana: University of Illinois Press, s. 223–247.
- Hill, J.D. 2009. Materializing the Occult: An Approach to Understanding the Nature of Materiality in Wakuénai Ontology. I: *The Occult Life of Things: Native Amazonian Theories of Materiality and Personhood*. F. Santos-Granero, red. Tucson: University of Arizona Press, s. 235–261.
- Hill, J.D. 2011. Sacred Landscapes as Environmental Histories in Lowland South America. I: *Ethnicity in ancient Amazonia: Reconstructing past identities from archaeology, linguistics, and ethnohistory*. A. Hornborg & J.D. Hill, red. Boulder: University Press of Colorado.
- Hill, J.D., & J-P. Chaumeil. 2011. Overture. I: *Burst of Breath: Indigenous Ritual Wind Instruments in Lowland South America*. J.D. Hill & J-P. Chaumeil, red. Lincoln: University of Nebraska Press, s. 7–48.
- Hornborg, A. 2005. Ethnogenesis, regional integration, and ecology in prehistoric Amazonia. *Current Anthropology* 46(4), s. 589–620.
- Hornborg, A., & L. Eriksen. 2011. An Attempt to Understand Panoan Ethnogenesis in Relation to Long-term Patterns and Transformations of Regional Interaction in Western Amazonia. I: *Ethnicity in Ancient Amazonia: Reconstructing Past Identities from Archaeology, Linguistics, and Ethnohistory*. A. Hornborg & J.D. Hill, red. Boulder: University Press of Colorado, s. 129–151.
- Hornborg, A., L. Eriksen & R. Bogadottir. 2012. Correlating Landesque Capital and Ethnopolitical Integration in Pre-Columbian South America. I: *Proceedings of the conference: The Historical Ecology Of Landesque Capital: An international and interdisciplinary workshop. September 21–23, 2011 at the Swedish University of Agricultural Sciences, Uppsala*. (Under utgivning.)
- Kirchhoff, P. 1948. The Guayupé and Sae. I: *Handbook of South American Indians, vol. 4: The Circum-Caribbean Tribes*. J.H. Steward, red. Washington D.C.: Smithsonian Institution, s. 385–391.
- Lathrap, D.W. 1970. *The Upper Amazon*. London: Thames and Hudson.
- Lehmann, J., D.C. Kern, B. Glaser & W.I. Woods, red. 2003. *Amazonian dark earths: Origin, properties, management*. Dordrecht: Kluwer.
- Lewis, P.M., red. 2009. *Ethnologue: Languages of the World, Sixteenth edition*. Dallas: SIL International. Online-version tillgänglig på: <http://www.ethnologue.com/>.
- Morey, R., & N.C. Morey. 1975. Relaciones comerciales en el pasado en los llanos de Venezuela y Colombia. *Montalbán* 4, s. 533–563.
- Neves, E.G., & J.B. Petersen. 2006. Political Economy and Pre-Columbian Landscape Transformations in Central Amazonia. I: *Time and complexity in historical ecology: Studies in the Neotropical lowlands*. W. Balée & C.L. Erickson, red. New York: Columbia University Press, s. 279–309.

- Oliver, J.R. 2008. The Archaeology of Agriculture in Ancient Amazonia. I: *Handbook of South American Archaeology*. H. Silverman & W.H. Isbell, red. New York: Springer, s. 185–216.
- Petersen, J.B., E.G. Neves & M.J. Heckenberger. 2001. Gift from the past: Terra preta and prehistoric Amerindian occupation in Amazonia. I: *Unknown Amazon: Culture in nature in ancient Brazil*. C. McEwan, C. Barreto & E.G. Neves, red. London: British Museum Press, s. 86–105.
- Petersen, J.B., E.G. Neves & R.N. Bartone. 2004. An Overview of Amerindian Cultural Chronology in the Central Amazon. Paper presented at the annual meeting of the Society for American Archaeology, Montreal 2004.
- Piperno, D.R. & D.M. Pearsall. 1998. *The Origins of Agriculture in the Lowland Neotropics*. San Diego: Academic Press.
- Plew, M.G. 2005. *The Archaeology of Guyana*. Oxford: BAR International Series 1400.
- Rebellato, L., W.I. Woods & E.G. Neves. 2009. Pre-Columbian Settlement Dynamics in the Central Amazon. I: *Amazonian Dark Earths: Wim Sombroek's Vision*. W.I. Woods, W.G. Teixeira, J. Lehmann, C. Steiner, A. WinklerPrins & L. Rebellato, red. New York: Springer, s. 15–31.
- Redmond, E.M., R.A. Gassón, & C.S. Spencer. 1999. A Macroregional View of Cycling Chiefdoms in the Western Venezuelan Llanos. I: *Complex Polities in the Ancient Tropical World*. E.A. Bacus & L.J. Lucero, red. Arlington: Archaeological Papers of the American Anthropological Association, number 9, s. 109–129.
- Roosevelt, A.C. 1997. *The Excavations at Coroza, Venezuela: Stratigraphy and Ceramic Seriation*. New Haven: Department of Anthropology and the Peabody Museum. Yale University.
- Roosevelt, A.C., M. Lima da Costa, C. Lopes Machado, M. Michab, N. Mercier, H. Valladas, J. Feathers, W. Barnett, M. Imazio da Silveira, A. Henderson, J. Silva, B. Chernoff, D.S. Reese, J.A. Holman, N. Toth & K. Schick. 1996. Paleoindian Cave Dwellers in the Amazon: The Peopling of the Americas. *Science* 272(5260), s. 373–384.
- Rostain, S. 2008. The Archaeology of the Guianas: An Overview. I: *Handbook of South American Archaeology*. H. Silverman & W.H. Isbell, red. New York: Springer, s. 279–302.
- Rostain, S. & A.H. Versteeg. 2004. The Arauquinoid Tradition in the Guianas. I: *Late Ceramic Age Societies in the Eastern Caribbean*. A. Delpuech & C.L. Hofman, red. Oxford: BAR International series 1273/Paris Monographs in Archaeology 14, Archaeopress, s. 233–250.
- Santos-Granero, F. 1998. Writing history into the landscape: Space, myth, and ritual in contemporary Amazonia. *American Ethnologist* 25, s. 128–148.
- Santos-Granero, F. 2002. The Arawakan matrix: Ethos, language, and history in native South America. I: *Comparative Arawakan histories: Rethinking language family and culture area in Amazonia*. J.D. Hill & F. Santos-Granero, red. Urbana: University of Illinois Press, s. 25–50.
- Schaan, D.P. 2008. The non-agricultural chiefdoms of Marajo Island, I: *Handbook of South American Archaeology*. H. Silverman & W.H. Isbell, red. New York: Springer, s. 339–357.
- Spencer, C.S. 1998. Investigating the development of Venezuelan Chiefdoms. I: *Chiefdoms and Chieftaincy in the Americas*. E.M. Redmond, ed. Gainesville: University Press of Florida, s. 104–137.
- Spencer, C.S., & E.M. Redmond. 1992. Prehispanic Chiefdoms of the Western Venezuelan Llanos. *World Archaeology* 24(1), s. 134–157.
- Torero, A.A. 2002. *Idiomas de los Andes: Lingüística e historia*. Instituto Francés de Estudios Andinos. Lima: Editorial Horizonte.
- Versteeg, A.H. 2008. Barrancoid and Arauquinoid Mound Builders in Coastal Suriname.

- I: *Handbook of South American Archaeology*. H. Silverman & W.H. Isbell, red. New York: Springer, s. 303–318.
- Williams, D. 2003. *Prehistoric Guiana*. Kingston: Ian Randle Publishers.
- Woods, W.I., W.G. Teixeira, J. Lehmann, C. Steiner, A. WinklerPrins & L. Rebellato, red. 2009. *Amazonian Dark Earths: Wim Sombroek's Vision*. New York: Springer.
- Wright, R.M. 2011. Arawakan Flute Cults of Lowland South America: The Domestication of Predation and the Production of Agentivity. I: *Burst of Breath: Indigenous Ritual Wind Instruments in Lowland South America*. J.D. Hill & J-P. Chaumeil, red. Lincoln: University of Nebraska Press, s. 325–356.